

Działalność Komisji Edukacji Narodowej

Walcząc z zacofaniem polskiego społeczeństwa i dokonując pionierskich reform, KEN przyczyniła się do wzrostu rangi polskiej oświaty, która w II połowie XVIII wieku zajmowała przodujące miejsce w Europie. W czasie obecnie trwającej reformy szkolnictwa przypomnienie działalności KEN staje się lekturą bardzo ciekawą, budzącą zainteresowanie ludzi, którym leży na sercu dobro polskiej edukacji.

1. Dążenia reformatorskie w szkolnictwie polskim XVIII wieku.

Cechą charakterystyczną doby polskiego oświecenia jest dokonany w tym okresie prawdziwy **przewrót w życiu umysłowym obywateli** Rzeczypospolitej. Przewrót ten w dużej mierze umożliwiły zmiany w szkolnictwie polskim, które dotyczyły **stworzenia nowego wzoru wychowawczego przez zbliżenie szkół do spraw życia codziennego oraz rozbudzanie poczucia obywatelskiego**.

Pierwszym krokiem było utworzenie w 1740 roku przez Stanisława Konarskiego **Collegium Nobilium** o nowoczesnym, jak na ową epokę, programie nauczania i wychowania. Pierwszą szkołą o wybitnie świeckim charakterze była założona przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w 1765 roku w Warszawie **Szkoła Rycerska**, którą kierował Adam Czartoryski i w której zdobywali wiedzę wybitni działacze polityczni i kulturalni, np. Tadeusz Kościuszko.

Najważniejszą jednak rolę w ruchu reformatorskim szkolnictwa polskiego XVIII wieku odegrała Komisja Edukacji Narodowej – pierwsze w Europie ministerstwo oświaty.

2. Ustanowienie KEN i główni jej działacze.

Wieść o „breve” papieskim z 21 VII 1773 r. rozwiązującym zakon jezuitów zapoczątkowała pełną napięć **dyskusję na temat nowej postaci oświaty i szkolnictwa w Polsce**. Szczególnie wyróżniał się projekt Joachima Chreptowicza, postulujący powołanie magistratury oświatowej pod zwierzchnictwem króla i zorganizowanie pod jego nadzorem szkolnictwa wyższego, średniego i parafialnego (najniższego). Dowodem na praktyczne wykorzystanie tego projektu było **powołanie Komisji Edukacji Narodowej uchwałą sejmową z dnia 14 X 1773r.** jako nowej władzy edukacyjnej odpowiedzialnej tylko przed sejmem. Komisja Edukacji Narodowej przyjęła pod swoje kierownictwo nie tylko szkoły pojezuickie, ale wszystkie szkoły w państwie, co miało przyspieszyć proces ujednolicenia szkolnictwa polskiego.

Pierwszymi członkami KEN były osoby wybitne, o wysokich walorach intelektualnych, odgrywające ważną rolę w życiu politycznym kraju oraz zorientowane w problemach oświecenia zachodnioeuropejskiego. „Ten pierwszy zespół ludzi, których dzieliły orientacje polityczne i osobiste animozje, współpracował na terenie Komisji z przykłądną zgodą przez długie lata, tworząc niezwykle szybko główne zręby organizacyjne i ideowe nowego systemu edukacyjnego”.¹

Na szczególne podkreślenie zasługuje działalność następujących członków KEN:

- **Ignacego Massalskiego** – biskupa wileńskiego i pierwszego przewodniczącego KEN do 1776r.;
- **Michała Poniatowskiego** – młodszego brata króla, biskupa płockiego a od 1784r. prymasa polskiego, przewodniczącego KEN od roku 1776;
- **Joachima Chreptowicza** – podkanclerzego Wielkiego Księstwa Litewskiego;
- **Augusta Sułkowskiego** – wojewody poznańskiego;
- **Adama Kazimierza Czartoryskiego** – generała ziem ruskich i komendanta Szkoły Rycerskiej;
- **Andrzeja Zamoyskiego** – kawalera Orderu Orła Białego;
- **Ignacego Potockiego** – pisarza wielkiego litewskiego i późniejszego przewodniczącego Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych;
- **Antoniego Ponińskiego** – starosty kopanickiego;
- i wielu innych ...

3. Sondaż opinii publicznej jako wstępna diagnoza propozycji edukacyjnych.

Pionierskie prace nad reformą szkolnictwa KEN rozpoczęła bezzwłocznie, mimo dużych trudności finansowo-materiałnych z powodu braku prawa do zarządzania majątkiem pojezuickim aż do 1776 roku. Działalność swą Komisja zaczęła **sondażem opinii publicznej dotyczącej struktury i charakteru szkolnictwa polskiego oraz poczynąń KEN dla podniesienia poziomu oświaty i stopnia edukacji obywateli kraju**. Nadsyłane wypowiedzi, m.in. przez: Franciszka Bielińskiego, Antoniego Popławskiego, Ignacego Potockiego, Adolfa Kamińskiego, Adama Czartoryskiego, Piotra Samuela Duponta, wytyczyły kierunek reform. Plonem tych owocnych dyskusji miało być ustalenie, **iż nauczanie zreformowane musi być jednolite, scentralizowane,**

prowadzone w języku polskim. Miejsce w szkołach powinni znaleźć przedstawiciele wszystkich stanów. Programy powinny posiadać charakter encyklopedyczny i muszą być nacechowane praktycyzmem. W szkolnictwie powinien panować obywatelski duch wychowania, a nauka moralna powinna stać się obok religii podstawą kształcenia etycznego.

Aby obraz szkolnictwa wyglądał właśnie w ten sposób koniecznym stawało się wprowadzenie **nowego systemu kształcenia nauczycieli i nowych podręczników.**

W oparciu o projekty w/w sondażu w roku 1774 ukazały się dwa zarządzenia KEN: „**Przepis na szkoły parafialne**” I. Massalskiego i „**Przepis na szkoły wojewódzkie**” I. Potockiego, które były wytycznymi w pracach nad uruchomieniem działalności szkół.

4. Powstanie Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych.

W pierwszym etapie swej działalności KEN zamierzała utworzyć „Akademię Nauk, Sztuk i Kunsztów” jako organu doradczego o charakterze towarzystwa naukowego. Zamiar ten nie doszedł jednak do skutku i zamiast akademii ustanowiono **na posiedzeniu Komisji w dniu 10 II 1775 roku Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych, które rozpoczęło swoją działalność 7 III 1775 roku.**

Głównym jego zadaniem było **opracowanie nowych podręczników umożliwiających realizowanie nowych treści programowych** oraz inspirowanie, ocenianie wszelkich posunięć programowo-dydaktycznych i uprawianie propagandy przeprowadzanych reform oświatowych.

Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych stanowiło **organ wykonawczy Komisji Edukacji Narodowej.** W skład jego wchodził wybitni polscy pedagodzy, znający problemy polskiej szkoły z praktyki pedagogicznej, mianowicie: Ignacy Potocki, Antoni Popławski, Grzegorz Piramowicz, Jan Albertrandi, Józef Koblański, Kazimierz Narbutt, Grzegorz Książewicz, Adam Jakubiewicz, Szczepan Hołłowczy, Onufry Kopczyński, Christian Pflaiderer, Feliks Łojko, Andrzej Gawroński, Paweł Czemiński i wielu innych.

Przewodniczącym Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych został Ignacy Potocki a sekretarzem Grzegorz Piramowicz, który oddał bardzo duże usługi dla Komisji i Towarzystwa.

Po kilkuletniej działalności KEN, Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych **postanowiło opracować kodeks**, czyli zbiór przepisów pedagogicznych, organizacyjnych i administracyjnych zreformowanego systemu szkolnego. Pracę podjęli członkowie Towarzystwa pod kierownictwem G. Piramowicza. Rozdziałami odnoszącymi się do uniwersytetów zajął się Hugo Kołłątaj, do szkół średnich – Piramowicz, szkół parafialnych - Narbutt, karność szkolnej – Kopczyński, spraw gospodarczych i administracyjnych – Hołłowczy, Jakubiewicz i Koblański.

W 1781 roku projekt kodeksu wszedł w życie szkolne z zaleceniem ścisłego go przestrzegania.

5. Pierwsze ustawy KEN – jako podstawy prawne reformy polskiego szkolnictwa.

Po sprawdzeniu przydatności kodeksu i nowych przepisów w codziennej praktyce szkolnej **w roku 1783 zatwierdzone zostały ostatecznie „Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane”.**

Ogłoszenie „Ustaw” **otwierało nowy etap w działalności Komisji**, etap kończący okres poszukiwań nowych form nauczania i wychowania a wprowadzający zasady, na których miało się ono opierać.

„Komisja Edukacji Narodowej stanęła na czele **organizacji scentralizowanej**, podporządkowując sobie wszystkie szkoły Korony i Litwy **w sposób hierarchiczny.** Rolę zwierzchnią dla szkół w Koronie pełniła **Akademia Krakowska, zwana odtąd Szkołą Główną Koronną;** na Litwie – **Akademia Wileńska, zwana odtąd Szkołą Główną Litewską.** Szkołom Głównym podlegały wydziałowe, tym podwydziałowe, podwydziałowym z kolei – parafialne.”²

Ścisłe powiązanie wszystkich typów szkół w ramach trójstopniowej struktury gwarantowało **jednolitość nauczania i wychowania** w całym kraju oraz **decydowało o przynależności nauczycieli wszystkich typów szkół (akademickich, wydziałowych i podwydziałowych) do wspólnego stanu nauczycielskiego** zwanego „akademickim”, mającego charakter **odrębnej grupy społecznej** o własnej autonomii, uprawnieniach i obowiązkach.

„Ustawy” organizacyjne i administracyjne były niezmiennie, natomiast zasady dotyczące programów i metod osiągnęły prawo zmian w swoich strukturach w zależności od stopnia ich sprawdzenia się w środowiskach szkolnych. Przykładem możliwości korekt treści „Ustaw” są dokonane w 1790 roku **zmiany w niektórych punktach** odnoszących się do uniwersytetów, wyboru rektorów, porządku i „rządów” w szkołach. Był to dowód **stałej współpracy KEN ze środowiskami pedagogicznymi.**

„Ustawy” KEN stanowią **pierwszy w dziejach szkolnictwa polskiego i europejskiego kodeks szkolny**, który regulował życie szkolne w całym państwie, postulował nowe zasady wychowania i nauczania oraz trafnie łączył postulat pedagogiki oświecenia z potrzebami i możliwościami szkolnictwa polskiego.

6. Reforma szkolnictwa średniego.

Komisja Edukacji Narodowej skoncentrowała swoje siły reformatorskie przede wszystkim **na szkolnictwie średnim**, gdyż poprzez ten właśnie typ szkolnictwa KEN mogła **najsukuteczniej oddziaływać na społeczeństwo** (zwłaszcza szlachtę, a później także bogate mieszczaństwo).

Organizacja szkolnictwa średniego przebiegała w oparciu o „Przepis KEN na szkoły wojewódzkie”, zarządzenia określającego porządek nauk, teoretyczne wskazówki dla rektorów i dyrektorów oraz wzory raportów szkolnych. Praktycznemu sprawdzeniu się tych teoretycznych przesłanek w środowiskach szkolnych miały służyć zakrojone na szeroką skalę **wizytacje szkół**. Zostały one podjęte przez komisarzy lub ich zastępców już od roku 1774 i miały na celu również uruchomienie szkół pojezuickich i ujednolicenie nauczania we wszystkich szkołach.

Szkoły średnie miały dwa człony: wojewódzkie (7-letnie i 6 nauczycieli) **i powiatowe** (3 dwuletnie klasy i 3 nauczycieli), które jednak realizowały jednakowy program. KEN udało się w sumie zorganizować **23 szkoły wojewódzkie i 66 szkół powiatowych**. W hierarchicznej strukturze szkolnictwa za czasów Komisji szkoły średnie odgrywały **rolę łączącą najwyższy szczebel edukacji z najniższym**. Szkoły średnie były uzależnione od Szkół Głównych poprzez wizytacje, stały kontakt, korespondencję sprawozdawczą, obsadzanie stanowisk nauczycielskich i ścisły nadzór sekretarza Szkoły Głównej.

7. Wprowadzenie nowych programów i metod nauczania do szkół średnich.

Nowe programy nauczania w szkołach średnich, zawarte w „Przepisach na szkoły wojewódzkie” a potem w „Ustawach”, **stanowiły przełom w tradycyjnym szkolnictwie średnim. Zmienił się przede wszystkim cel nauczania i wychowania**, który został ujęty w ustawach KEN:

„... ucznia sposobnym uczynić do tego, żeby i jemu było dobrze, i z nim było dobrze”. Słowa te wskazują na fakt, iż **użyteczność była fundamentalną zasadą nowych programów**. Wprowadzono do programów więcej **nauk ścisłych z praktycznym ich zastosowaniem**. Nauczanie matematyki (głównie arytmetyki i geometrii) miało spełniać funkcję praktyczną przygotowując uczniów np. do pomiarów gruntowych oraz wykształcać u dzieci umiejętność logicznego myślenia. Podobne zadanie miała do spełnienia fizyka oraz historia naturalna, czyli zoologia, botanika i mineralogia, która wiązała się praktycznie z rolnictwem i ogrodnictwem. Realizacja tych programów przebiegać miała w oparciu o **poglądową i eksperymentalną metodę nauczania**.

Do programów szkół średnich wprowadzono również higienę w celu polepszenia stanu zdrowotnego społeczeństwa. Głębokiej zmianie uległo nauczanie języków. Łacina zostaje wypierana z programów przez języki nowożytne i język ojczysty, który był jednak nauczany wspólnie z łaciną nie przeznaczając mu osobnych godzin. Języki obce tj. niemiecki lub francuski były nadobowiązkowe.

Obok tych przedmiotów można jeszcze zauważyć obecność historii (powszechnej i narodowej) oraz geografii, które posiadały walory wychowawcze. Nauczanie gramatyki i retoryki opierało się na całkiem innych zasadach. Chodziło bowiem o to, aby uczniowie przykładali większą uwagę na treść a nie na sposób wyrażania tej treści oraz w drodze logicznego zrozumienia a nie pamięciowego powtarzania opanowywali prawa gramatyczne. Wprowadzenie różnorodnych przedmiotów zapewniało wszechstronność nauczania.

W nowych programach opracowanych przez KEN **nie zabrakło problemów wychowania**. Wychowanie moralne zachodziło nie tylko w oparciu o naukę religii a w szczególności o **nowo powstały przedmiot tzw. naukę moralną**. Z nauką moralną powiązano **kształcenie obywatelskie** poprzez nauczanie prawa polskiego.

Wychowanie obywatelskie było z kolei uzupełniane przez **kształcenie wojskowe** (wprowadzenie musztry i form wychowania fizycznego).

KEN głosiła postulaty nowoczesnej pedagogiki oświecenia, m.in. postulat o to **by ucznia traktować jako podmiot a nie przedmiot procesu wychowania**. Zobowiązywało to nauczycieli do stosowania wobec uczniów **łagodnych metod wychowawczych i eliminowania kar cielesnych**.

8. Nowe podręczniki opracowane przez Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych do szkół średnich.

Nauczanie według nowych programów i metod wymagało **odpowiednio zredagowanych podręczników**. Baza podręcznikowa na początku działalności KEN posiadała stan krytyczny. Zalecana przez Komisję literatura zagraniczna wymagała od nauczycieli znajomości języków obcych albo nie wszędzie była dostępna.

W takiej sytuacji Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych niezwłocznie podjęło **prace nad wydaniem podręczników**. W maju 1775 roku wydano w kraju i za granicą „Obwieszczenie od KEN względem napisania książek elementarnych do szkół wojewódzkich”, **rozpisując konkurs na podręczniki do historii naturalnej, fizyki, arytmetyki, algebry, geometrii, mechaniki, logiki, wymowy i poezji**. Wyboru autorów reszty podręczników Towarzystwo dokonało samodzielnie. Dobre rezultaty konkursu widoczne były w podręcznikach do **matematyki, nauk moralnych, fizyki i gramatyki**. Autorem, wybranego spośród 13 projektów, podręcznika do matematyki był **matematyk z Genewy Szymon Lhuillier**. Podręcznik ten w tłumaczeniu A. Gawrońskiego był poprawnie, logicznie i przystępnie napisany. Oddał on duże usługi w nauczaniu arytmetyki, geometrii i algebry.

Udanym podręcznikiem był również „**Wstęp do fizyki dla szkół narodowych**” Jana Michała Hubego, dyrektora Szkoły Rycerskiej. Wiadomości w nim zawarte opierały się wyłącznie na doświadczeniu i eksperymencie. Podręcznikiem humanistycznym o dużych walorach poznawczych i metodycznych była „**Gramatyka dla szkół narodowych**” napisana przez **Onufrego Kopczyńskiego**. Autor wyposażył swój podręcznik w bardzo szerokie przypisy dla nauczycieli. „Gramatyka” była przystosowana do nauczania łącznego języka łacińskiego i polskiego (język polski nie mógł być odrębnym przedmiotem, gdyż występowały przeciw temu koła konserwatywne). Ukazały się również podręczniki do nauk moralnych i politycznych, do wymowy i poezji, języka łacińskiego, logiki, zoologii, botaniki, mechaniki, historii i wielu innych. Możliwości wydawnicze Towarzystwa były ograniczone, jednak w sumie **udało się wydrukować 27 podręczniki i 4 wypisy**. Jakże to było mało dla zaspokojenia potrzeb polskiego szkolnictwa, ale jak wiele trudu i pracy kosztowało to członków Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych.

9. Kształcenie nauczycieli.

Aby proces nauczania i wychowania osiągnął wysoki poziom nie wystarczyły dobre podręczniki, programy i odpowiednie wyposażenie szkół. Muszą „istnieć” **odpowiednio przygotowani metodycznie i merytorycznie nauczyciele**.

KEN zdawała sobie sprawę z tego warunku i w swej działalności dążyła do zwiększenia liczby nauczycieli świeckich oraz do wzrostu wiedzy pedagogicznej i teoretycznej istniejących już nauczycieli (głównie zakonników: eks-jezuistów, pijarów, dominikanów, cystersów, kanoników luterańskich, benedyktynów, bożogrobców, misjonarzy i braci życia wspólnego).

Na krytyczny stan doskonalenia nauczycieli zareagowała Akademia Krakowska, która w 1773r. wystąpiła do KEN z ofertą dostarczania 100 nauczycieli rocznie. Początkowo oferta ta była odrzucona przez KEN, ale **działalność wizytatora i reformatora Akademii Krakowskiej Hugona Kollątaja** w tym zakresie zmieniła orzeczenie KEN. Zreformowanie przez niego Wydziału Filozoficznego **przyczyniło się do wzrostu liczby przyszłych nauczycieli** kształcących się na tym wydziale.

Hugo Kollątaj i Antoni Popławski (oba członkowie Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych) wysunęli **projekt założenia seminarium dla nauczycieli przy Akademii Krakowskiej**.

KEN przyjęła ten projekt i mianowała Popławskiego opiekunem owego seminarium. Na początku pracy seminarium w 1780r. studiowało 16 kandydatów. Studia te źle przygotowywały pod wzg. merytorycznym, zachowując nadal religijny charakter i uniemożliwiając nauczycielom pełny, swobodny kontakt z uczniem. Gdy **opiekunem seminarium został Bonifacy Garycki** zniesiono system konwiktowy (oparty na dofinansowaniu nauki przez państwo), a kandydaci mieszkali w bursie (rodzaj internatu). Po roku nauki przystępowali do submisji, czyli przyjęcia do stanu akademickiego (rodzaj dzisiejszego mianowania). Od 1787 roku **poziom wiedzy teoretycznej i praktycznej, wykładanej w seminarium, znacznie wzrósł**. Powoli również stan akademicki ulegał **laicyzacji** i coraz częściej nauczyciela zaczynało szanować środowisko nie za noszoną suknię zakonną, ale za **spełnianie ważnej funkcji społecznej** jaką jest „kształcenie dobrych obywateli w ojczyźnie”.

10. Reforma szkolnictwa wyższego.

Reformy KEN dotyczyły również **szkolnictwa wyższego**, a mianowicie Uniwersytetu Krakowskiego i Wileńskiego. Z początku nie zamierzano opierać szkolnictwa wyższego na starych uczelniach, a planowano utworzenie uniwersytetów w formie wyższych szkół zawodowych, poświęconych jednej tylko specjalizacji.

Akademia Krakowska w II połowie XVIII wieku przeżywała głęboki kryzys. Typowymi jej wydziałami była **teologia i filozofia**, które nadawały jej **scholastyczny charakter**. Akademia również w tym czasie posiadała zmniejszony zasięg swego oddziaływania na warstwy szlacheckie i młodzież „zagraniczną”. Powoli jednak przy staraniach KEN **wprowadzono nowe wydziały i kursy**, np. kurs filozofii eklektycznej prowadzony przez Józefa Putanowicza.

Gdy Akademia przeżywała spore trudności finansowe wówczas jej wychowanek młody Hugo Kollątaj zwrócił uwagę KEN na sprawy Akademii w Krakowie. **W 1776r. Kollątaj przedstawił KEN memoriał „O wprowadzeniu dobrych nauk do Akademii Krakowskiej i o założeniu seminarium dla nauczycieli szkół wojewódzkich”**. Zawarł w nim koncepcję powiązania w Uniwersytecie **ośrodka badań naukowych z uczelnią**. KEN poparła plan Kollątaja i niebawem przyjęła go do Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych i nadała mu tytuł wizytatora Akademii. Prace reformatorskie zaczął Kollątaj od gimnazjum krakowskiego, potem usprawnił gospodarkę finansową Akademii, a następnie zajął się reformą wydziału filozoficznego, teologicznego i medycznego.

W dniu 28 kwietnia 1780 roku Komisja ogłosiła reformę obu uniwersytetów. Ostateczną organizację szkół wyższych przyjęto dopiero w „Ustawach” z 1783 roku. Miały się one odtąd dzielić na **dwa kolegia: fizyczne i moralne**. Każde z tych kolegiów dzieliło się z kolei na **trzy szkoły: fizyczne – na szkołę matematyczną, fizyczną i lekarską; moralne – na teologiczną, prawniczą i literatury**.

Podział ten był stworzony przez Kołłątaja i stanowił dowód zmian na uczelni. Nauki ścisłe i matematykę podniesiono do rangi osobnych szkół równając je ze szkołami takimi jak: medycyna, prawo czy teologia. Językiem wykładowym na uczelni był język polski, ale nie wysuwano jednak projektu utworzenia katedry języka ojczystego ani historii Polski. Nauki oparte na metodach doświadczalnych, wymagały zakładów naukowych w postaci laboratoriów, gabinetów, klinik i prosektorium. Nie wszystkie zaplanowane przez Kołłątaja katedry zostawały uruchomione z powodu braku kandydatów do ich obsadzenia. Aby temu zaradzić Kołłątaj rozwinął szeroką **akcję wysyłania na studia zagraniczne młodych, zdolnych ludzi, tworząc z nich zespół swoich współpracowników**. W ten sposób stworzył **ekipę ludzi dobrze zorientowanych w najnowszych osiągnięciach nauki**, do której należeli m.in. Jan Śniadecki, Jan Jaśkiewicz, Feliks Radwański, Jędrzej Trzcński, Jędrzej Badurski, Rafał Czerniakowski, Wincenty Szaster i wielu, wielu innych.

Z czasem można było zaobserwować **laicyzację kadry profesorskiej** co było wyraźne w Kolegium Fizycznym, gdyż jedynym księdzem był tam Jędrzej Trzcński. W Kolegium Moralnym zmiany te zachodziły wolniej. Według „Ustawy” Szkoły Główne musiały spełniać trzy zadania: **naukowe, dydaktyczne oraz dozór nad szkołami krajowymi i dostarczenie do tych szkół kadry profesorskiej**. Wszystkie te zadania były spełniane przez Uniwersytet w Krakowie.

Reforma uczelni miała również swoje momenty krytyczne, w których profesorowie starszego pokolenia wraz z krakowskim klerem sprzeciwiali się postępowym poczynaniom Hugona Kołłątaja. Dzięki młodym profesorom reformator akademii odnosił zwycięstwa i jeszcze z większym uporem wprowadzał reformy szkolne na grunt codziennego życia studentów i profesorów. **Kres temu położył jednak III rozbiór Polski.**

Znacznie trudniejszym zadaniem było **zreformowanie uniwersytetu w Wilnie**. Poziom naukowy tej starej jezuickiej uczelni był **o wiele niższy niż w Krakowie**, co zmniejszało prawdopodobieństwo skuteczności wprowadzanych przez KEN reform.

Jedną z nich było założenie obserwatorium astronomicznego ufundowanego przez Elżbietę Puzyninę.

Eks-jezuita i wybitny astronom **Marcin Odlanicki Poczobut** podjął się **zadania zreformowania uniwersytetu w Wilnie**. Za czasów jego rektoratu (1780-1799r.) Szkoła Główna Litewska przeszła przeobrażenia na wzór Szkoły Koronnej. Otrzymała zakłady naukowe, kształciła nauczycieli w Krakowie oraz zarządzała szkolnictwem średnim.

Poczobut, inaczej niż Kołłątaj, radził sobie z trudnościami w obsadzeniu katedr odpowiednimi wykładowcami.

Zapraszał mianowicie na katedry licznych cudzoziemców co było czasem niefortunne i prowadziło do nieporozumień między profesorem a studentami. Język ojczysty nie był tutaj językiem wykładowym. Pracowało również więcej kleryków niż w Krakowie, a zakłady uniwersyteckie ustępowały zakładom krakowskim.

Reformy KEN przeprowadzone w Uniwersytecie Wileńskim nie poszły jednak na marne i umożliwiły **rozkwit tej uczelni w początkach XIX wieku.**

11. Reforma szkolnictwa parafialnego.

Komisja Edukacji Narodowej była również zainteresowana **szkolnictwem najniższym tzw. parafialnym**, którego rozwój w wieku XVII został zahamowany. KEN widziała szkolnictwo parafialne jako **ogniwo rozwijania oświaty i kultury wśród ludu**. Konieczność zmiany położenia chłopstwa i mieszczaństwa była oczywista ze względu ekonomicznego pomnażania rolnictwa (największego bogactwa kraju) oraz szybkiego rozwoju rzemiosła i handlu w późniejszych latach. Takie tendencje wysuwali fizjokraci (Massalski, Chreptowicz, Michał Poniatowski, Czartoryski), którzy wyrażali nadzieję na wyprowadzenie najuboższych z głębokiej ciemnoty i zacofania.

Na zorganizowanie sieci szkół elementarnych KEN nie posiadała żadnych funduszy. Z powodu braku środków materialnych nie można było uniezależnić szkolnictwa najniższego od kościołów. Opracowany w 1774 roku przez biskupa Massalskiego „Przepis do szkół parafialnych” **pozostawiał je nadal w ścisłym związku z plebaniami**. Proboszcz miał prawo decyzji we wszystkich sprawach dotyczących jego szkoły, a wizytacje tych szkół mogli przeprowadzać wizytatorzy szkół średnich lub generalni. Wizytacje takie jednak należały do rzadkości. Spadało zainteresowanie Kościoła oświatą ludu, co prowadziło do zmniejszenia liczby szkół parafialnych. KEN zdana na dobrą wolę plebanów nie zdołała wpłynąć na stan liczebny i organizacyjny tych szkół.

„Ustawy KEN” z 1783r. dzieliły szkoły parafialne **na większe w miasteczkach i mniejsze na wsiach**. Podlegały one bezpośrednio prorektorom szkół podwydziałowych lub rektorom wydziałowym. Były to tylko teoretyczne założenia, które nie znalazły miejsca w praktyce pedagogicznej.

Niepowodzeniom KEN w reformie szkolnictwa najniższego próbował zaradzić przewodniczący Komisji, biskup wileński Ignacy Massalski. Otrzymawszy z kasy edukacyjnej dotację pieniężną zorganizował na terenie swojej diecezji (czyli całej Litwy) **wiele szkółek parafialnych**. Otworzył również **w roku 1775 w Wilnie seminarium dla nauczycieli**, które miało zabezpieczyć stały przyrost kadry dla tego stopnia szkolnictwa. Wszechstronna działalność biskupa nie przyniosła jednak żadnych efektów. Po wizytacji Wybickiego w 1776r. odsunięto Massalskiego od udziału w pracach KEN, zarzucając mu nieuczciwe gospodarowanie funduszami Komisji. Szkoły na Litwie zaczęły wtedy upadać, a seminarium nauczycielskie zamknięto po 1782r.

W czasie Sejmu Czteroletniego stan liczebny szkół parafialnych uległ znacznej poprawie, gdyż podjęto akcję zobowiązującą proboszczów i gminy do zakładania szkół. Zwiększyła się w tym okresie frekwencja uczniów oraz liczba dziewcząt w szkołach, sięgająca nawet do 25% ogólnej liczby uczniów.

Do czasu wydania „Ustaw” **brakowało w pełni sformułowanych programów nauczania**. „Ustawy” określały ludowy i zawodowy (praktyczny) charakter szkół parafialnych. Obok nauki chrześcijańskiej i moralnej, czytania, pisanie i rachunków, program z „Ustaw” przewidywał **początki pomiarów, naukę ogrodnictwa i rolnictwa, wiadomości techniczno-rzemieślnicze i handlowe oraz wiadomości o zachowaniu zdrowia i kondycji fizycznej**. Zrealizowanie tego programu było niemożliwe ze względu na brak nauczycieli i podręczników. Prymas Poniatowski próbował zaradzić brakowi nauczycieli biorąc przykład z Massalskiego i **zakładając dwa seminaria, w Łowiczu i Kielcach**, które wkrótce jednak upadły i nie zdążyły wydać plonów nowej kadry nauczycielskiej.

12. Pozycje wydawnicze dla szkół parafialnych.

Podręczniki stały się wtedy jedyną metodą oddziaływania KEN na szkolnictwo parafialne. Komisja wydała tylko dwa tego typu podręczniki: **„Elementarz dla szkół parafialnych narodowych”** w roku 1785 i **„Powinności nauczyciela” Grzegorza Piramowicza** w 1787 roku.

„Elementarz” był pracą zbiorową, w której Kopczyński opracował naukę czytania i pisanie, Piramowicz – naukę moralną, Gawroński – arytmetykę oraz Gawroński, Kopczyński, Kobański i Kołłątaj ułożyli katechizm.

„Elementarz” posiadał przypisy metodyczne dla nauczycieli oraz wprowadzał wiele nowych postulatów w zakresie nauczania początkowego. Mimo zagęszczenia wiadomości i braku przejrzystości, „Elementarz” był olbrzymim krokiem naprzód.

„Powinności nauczyciela” stanowiły przewodnik dla nauczycieli szkół parafialnych nie posiadających dostatecznego przygotowania. Omawiały cele i metody realizacji wychowania fizycznego, moralnego i umysłowego. Grzegorz Piramowicz **ukazywał potrzebę szerzenia oświaty wśród ludu**, gdyż „wychowanie społeczeństwa jest potrzebne dla prawdziwego ich i całego kraju uszczęśliwienia”.³

Z historycznego punktu widzenia ważna jest dokonana przez Piramowicza w „Powinnościach” **„próba określenia społecznej roli i pozycji nauczyciela oraz rozważania na temat wzoru nauczyciela**.

„Autorytet nauczyciela, jak ojca, winien się opierać na miłości, zaufaniu i poważaniu ze strony uczniów; walory moralne i dobre przygotowanie zawodowe zjedną mu prawdziwy szacunek nie tylko wychowanków, ale i otoczenia; odpowiedni stosunek do uczniów: nie surowy, ale i nie pozwalający na zbyt dużą poufałość, pełen miłości, ale nie pobłażania, pełen powagi, dalekiej jednak od zarożumiałości, zachęcający do dobrego, a rzadko i roztropnie karzący – zapewni osiągnięcie najlepszych wyników pedagogicznych.”⁴

„Powinności nauczyciela” **wykraczały w swych wymaganiach daleko w przyszłość** i nie wpłynęły na pracę nauczycieli w II połowie XVIII wieku. Stawiały one nieprzygotowanym nauczycielom olbrzymie wymagania, których nie mogli spełnić z powodu lichego wyposażenia szkół oraz braku poparcia ze strony władz oświatowych. Wartość pedagogicznych spostrzeżeń Piramowicza doceniły jednak przyszłe pokolenia.

Do dziś „Powinności” stanowią **„jeden z najcenniejszych pomników polskiej myśli pedagogicznej.”**⁵

13. Ostatnie lata działalności KEN.

Okres Sejmu Czteroletniego przyniósł KEN nowe trudności i kłopoty. W czasie obrad sejmku wysunęła się koncepcja przyjęcia na rzecz wojska funduszy KEN uzyskanych z majątków pojezuickich. Koncepcję tę wysunęły oportunistycznie nastawione do Komisji środowiska konserwatywne. Ostatecznie znaleziono środki finansowe na wojsko ze sprzedaży starostwa, a **KEN otrzymała uchwałą sejmową prawo bezpośredniego gospodarowania swymi dobrami**. Podniesiono liczbę komisarzy i asesorów odciążających w pracach Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych.

Przeciw poczynaniom KEN występowała jeszcze później Konfederacja Targowicka. **Ostatecznie Komisja została rozwiązana po III rozbiórze Polski. 10 IV 1794r. KEN odbyła swoje ostatnie posiedzenie.**

Działalność Komisji wywarła ogromny wpływ na sytuację społeczno – gospodarczą Polski II połowy XVIII wieku oraz na szkolnictwo krajów sąsiadujących z Polską, a także na dalsze losy naszego narodu. Słusznie nazwano ją później „kotwicą” na której zatrzymał się tonący okręt Ojczyzny.

14. Zasługi KEN.

Wielkość dzieła KEN leży przede wszystkim w tym, że **wydzwignęła szkolnictwo polskie ze stanu zacofania na pozycję przodującą w skali europejskiej**. Lista zasług Komisji jest bardzo długa. Przez scentralizowanie, ujednolicenie i upaństwowienie systemu oświaty zapewniła szkołom właściwy kierunek rozwoju. Przyczyniła się do zwiększenia współpracy szkół ze środowiskiem społecznym, preferując potrzebę praktycznego zastosowania wiedzy w życiu codziennym. Spowodowała laicyzację szkolnictwa oraz wyparła ze szkół dydaktykę scholastyczną na rzecz empirycznych metod nauczania i logicznego sposobu uczenia się.

KEN podniosła pozycję nauczycieli w społeczeństwie i uregulowała ich sytuację prawną. Określiła zasady nauczycielskiego autorytetu i opisała zawodowe obowiązki nauczycieli. Podkreślała potrzebę ustawicznego kształcenia nauczycieli. Doprowadziła do wzrostu zainteresowania państwa nauczaniem elementarnym i sprawą kształcenia kobiet. Reforma szkolnictwa wyższego otworzyła ponad to perspektywę prowadzenia badań naukowych na szeroką skalę. Nieustannym dążeniem Komisji, pomimo rozwarstwienia społeczeństwa i braku środków finansowych, była także powszechność nauczania i zrównanie praw uczniów. A oto jakie rozważania snuje w „Pamiętnikach” Kajetan Koźmian na temat własnej i swojego pokolenia edukacji, otrzymanej za czasów KEN. „... młode pokolenie, pod Stanisławem Augustem zrodzone i przez Komisją Edukacyjną wychowane, przez usiłowania swoje poprawienia wad ojców, przez szlachetne poświęcenie się i wytrwałe zapasy z przygotowanym nam losem, lubo od wielkich błędów politycznych nie wolne, przynajmniej krzywdzącą opinią o charakterze polskim przejechało, szacunek Europy pozyskało i niejaka chwałą naród zaszczyliło”.⁶

Nadrzędnym celem kształcenia w dobie KEN było wychowanie młodego Polaka na dobrego chrześcijanina, człowieka i obywatela. Przepojenie całego szkolnictwa patriotyzmem nadało działalności Komisji głęboką treść i **przeobraziło społeczeństwo polskie pod względem umysłowym i moralnym**. Wprowadzenie języka ojczystego do szkół przepełniło serca Polaków narodową dumą i siłą, tak bardzo im potrzebną w następnych latach. Idea całkowitego unarodowienia wychowania, nie tylko od strony języka ale i programów dostosowanych do tradycji i potrzeb narodu, żyła w Polakach w okresie rozbiorów, pomagając skutecznie odparować naciski zaborców. Do rozmiarów legendy urastało wtedy wychowanie patriotyczno – obywatelskie zapoczątkowane przez KEN. Dzięki niemu właśnie polskie społeczeństwo nigdy nie wyrzekło się myśli o odzyskaniu niepodległości. Hasła Komisji odradzały się zawsze w okresach zagrożenia wolności naszego narodu, mobilizując Polaków do walki oraz stanowiły podstawę przeprowadzanych reform w czasach budowania polskiej państwowości.

Komisja Edukacji Narodowej wprowadzała 330 lat temu reformę szkolnictwa w sposób perspektywiczny – wybiegając w swoich działaniach daleko w przyszłość. Dlatego ideały głoszone przez Komisję są do dzisiaj aktualne i bardzo dla nas ważne. Przypominając działalność KEN z okazji rocznicy jej powstania, chcemy oddać hołd ludziom postępu – wielkim Polakom, którzy poprzez wieki uświadamiają nam, iż sprawy wychowania, oświaty i nauki są nierozdzielnie związane z życiem i tradycjami naszego narodu. Hugo Kołłątaj podkreślał ten fakt w swym dziele „Do Stanisława Małachowskiego. . .”: „Nie widziała Europa w prawodawstwie politycznym nic rozsądniejszego, na co by się dawne i społeczne zdobyć mogły narody. Wychowanie dzieci obywatelskich stało się odtąd interesem rządu krajowego, a jednostajność edukacji stała się rękojmnią większej rządu jednostajności i większej w rządzie zgody dokaże Komisja w przyszłych następcach, **odda nam Rzeczpospolitą doskonałą, odda szczęśliwą Ojczyznę, sprawi, że naród, tak poniżony dzisiaj, będzie szanowanym w przyszłości, będzie modelem dobrego rządu i wzorem dla obcych**”.⁷

¹ Renata Dutkova – „KEN” Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk. Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1973r. str.16.

² Renata Dutkova – „KEN” Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk. Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1973r. str.25.

³ Grzegorz Piramowicz – „Powinności nauczyciela” Wrocław 1958r. str.72

⁴ Renata Dutkova – „KEN” Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk. Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1973r.

⁵ Renata Dutkova – „KEN” Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk. Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1973r.

⁶ Renata Dutkova – „KEN” Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk. Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1973r.

⁷ H. Kołłątaj „Do Stanisława Małachowskiego...Anonima listów kilka” cz. III W-wa 73r. str.169 – 179.

Literatura:

1. Grzegorz Piramowicz – „Powinności nauczyciela” W-wa 1958r. PZWS
2. Józef Lewicki – „Ustawodawstwo szkolne za czasów KEN 1773 – 1793” Kraków 1925r.
3. Renata Dutkova, „KEN” Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk. Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1973r.
4. „Dzieje Polski” – pod. red. Jerzego Topolskiego W-wa 1981r. PWN
5. Tadeusz Mizia - „O Komisji Edukacji Narodowej” PWN 1972r.
6. Saturnin Sobol – „Polskie rody arystokratyczne”
7. „Encyklopedia Polski” – pod red. Romana Marcinka